

միայն Մոգերու Զրոյցը գեղարուեստից մէջ :

Դարձեալ որչափ որ ինքը համեստութեամբ կը յայտարարէ թէ մէկ անձի մը միայն տրուած չէր մէն միայնակ այսպիսի ընդարձակ ծրագիր մը ամենայնով կերպով և կատարելապէս ի գլուխ հանել, սակայն և այնպէս մենք կրնանք մինչև հիմայ եղածներէն յաջողն և կատարեալը համարել զայն, յիշտի նա իւր տաղանդի և անխոնջ աշխատութեան այս առաջին երախայրիքով արժանաւոր ձոն մ'է որ կ'ընծայէ իր զոյգ Մեկենասներուն, իսկ գիտութեան և պատմութեան մատուցած ծառայութեան համար մենք ևս շնորհակալու ենք իրեն — և իրեն հետ նաև իր երկերը այնքան խնամքով Տպողին և մարմնագործին՝ որ ամենայն իրօք յաջող և շքեղ գործած է սպագրութիւնը : Համակրանքով զասի ողջունած ժամանակ՝ սրտագին կը շնորհաւորենք, որ նման ուրիշ աշխատասիրութիւններով ևս քան զես հոչակէ իր համբաւը : Ի նմին ժամանակի կը յուսանք թէ մերազգի գիտանք և գեղարուեստասէրք եւ ձեռք կը բերեն այդ մեծապէս շահագրգիռ հրատարակութիւնը և օգուտներ կը քաղեն անկէ : —

Հ. Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Ամէն խօսք, ամէն բերնի վայել չէ՝ ինչպէս ամէն զգեստ՝ ամէն մարդու չի յարմարիր :

Ո՛վ որ կ'ուզէ՝ ճշմարիտ բարեկամ մը ունենալ և պահել՝ հետեւեալ երեք բանը գործադրելու է. «Պատուել զինքը՝ ներկայութեանը միջոց. բացակայութեանը միջոց՝ զովել. պիտոյիցը միջոց օգնել :

Ճշմարտութիւնը պէտք չէ ուրանալ՝ բայց կան ճշմարտութիւնք զոր լաւ է՝ չքարոզել :

Ո՛վ որ ժամանակ ունի՝ ժամանակի չի սպասեր :

Կ'ուզեն որ վրադ լաւ խօսուի. բնաւ քու վրայ լաւ մի խօսիր. ես արհամարհելի է :

Կրցածդ՝ չուտով կատարէ :

Վ Ա Ղ Ո Ի Ա Ն Հ Ա Յ Ը

«ՀԱՅԲ ՄԵՐ»Ի ՄԷՋ

Ղփտի Եկեղեցւոյ մէջ, ի պաշտաման Ս. Պատարագի, Հայր մերի ընթերցուածը սոյնպիսի կերպով կը բացատրէ հացի հայցուածը.

Բնն-Օ՛ր	'ՏԵՆ ԲԱՍՏ
մեր հացը	վաղուան
Մի՛ եծ ՆԱՆ	'ՄՓՈ՛ր
սուր զայն մեզի	այսօր

Կը համարինք որ չենք սխալիր ըսելով, թէ մինչև ցարդ ի կիրառութեան եղող Հայր մերի ընթերցուածոց մէջ, միայն Ղփտի և Արար ընթերցուածներն են որ վաղուան հացը՝ այսօրուան համար խնդրելու բացատրութիւնը կը գործածեն :

Արդ արժանի կը համարինք այսպիսի եզակի բացատրութեան մը վրայ համառօտել խօսել :

*
* *

Հայր մերի բնագիրը տրուած է մեզ Մատթէի Զ և Ղուկասու ԺԱ գլուխներուն մէջ

Մատթ. Զ. 11. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον ὁδὸς ἡμῖν σήμερον.

Ղուկ. ԺԱ. 3. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον διδοὺς ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

Ահաւասիկ հին Թարգմանութիւններէն գլխաւորները՝ ἄρτον ἐπιούσιον բացատրութեան, որ սոյն առթիւ միայն գործածուած է ի սուրբ Գիրս :

Լատին Թարգմանութիւն «panem supersubstantialem» : (Զհացն գերազույակ) :

Ասորի Թարգմանութիւն, Զհաց մերոյ կարօտութեան :

Ղփտի և արար Թարգմանութիւնք. Զհաց վաղուեան :

1. Կը քաղենք վաղեմի Բագմալեղանեան Ս. Գիրքէն. Հա. Ա. (Մատթ. Զ.) ի բաց առեալ Հայերէնը և Ղեփ-տիէնը զոր հրատարակած է Լակարս :
2. Աւափեմք ի Մատթ. Զ.

Պարսիկ թարգմանութիւն. Զհաց որ մեզ է պիտոյ:

Եթովպացի թարգմանութիւն. Զկերակուրն հանապազորդ:

Հայ թարգմանութիւն. Զհաց մեր հանապազորդ:

Անտարակոյտ նախնական ընթերցուածք Մատթէի Աւետարանինն է, ուսկից Ղուկաս առած է յայտնապէս ամբողջ տողը:

Արդ յայտնի է թէ *ἐπιούσιος* բառը, կրնայ հոս կրկին ստուգաբանութիւն և նշանակութիւն ունենալ, կամ առաջ կուգայ *ἐπει* բայէն = ի վերայ հասանել, *αἰ* ձևով, և այս իմաստով, մերձակայ, յետորայ հացը = *ἄριστος ἐπιούσιος* շատ լաւ կրնայ նշանակել վաղուան հացը, ինչպէս որ վաղուան օրը յունարէն կ'ըսուի *ἐπιούσα* *ἡμέρα*: Եւ կամ կը ծագի նա *ἐπί* *οὐσί* *αἰ* *ος* կրկին բառերէն = ի վեր քան զգոյացու, րիւն, այն է գերազոյ կամ գերազոյակ, և այն ատեն պէտք է նշանակէ, գերազանց, գերակայ, կամ նաև գերբնական, ի վերոյ քան զնիւթ, այսինքն հոգեւոր:

Այս երկուքէն ո՞րն է Մատթէոսի *ἐπιούσιος*ի նշանակութիւնը:

Սուրբ Հերոնիմոս կ'ըսէ թէ նազովբեցիք (երիւնիտք, յուզպիանք) Մատթէոսի երբայեցեղէն Աւետարան կոչուածը կը գործածէին, յորում նոյն տեղ կը կարդային, մեր վաղուան հացը = *ἡ ἡμῶν* Զնք կրնար հոս դիմարանել թէ ինչ արժէք ունէր Մատթէի երբայական-նազովբեցի Աւետարանին ընթերցուածը, այլ երբ Ս. Հերոնիմոս կը յիշատակէ, բաւ է նոյն իսկ իմանալն թէ, վաղուան հաց ընթերցուածը շատ հին է:

*
*
*

Հայր մերի մէջ յԱստուծոյ խնդրուած հացին հոգեւոր կամ նիւթական իմաստին նկատմամբ, միշտ կրկին եղած է Ս. Հարց, վարդապետաց և մեկնիչներու կարծիքը.

ըստ ոմանց աւետարանի նոյն անցքը, միայն հոգեւոր հացը կ'իմանար, այսինքն է Աստուծոյ շնորհքը. ըստ այլոց, նշանակութիւնը անտարբեր էր, թէ՛ վերայի շեւի հոգեւոր հացը կը հասկըցուէր և թէ մարմնաւոր կերակուրը: Որով նոյն անցքին մեկնութիւնը, վէճի խնդրոց կարգին մէջ կը մնայ:

Իսկ մենք պիտի համարձակինք յայտնել մեր համեատ կարծիքը, որովհետեւ կարեւոր կը տեսնուի մեր յօդուածը ըստ պատշաճի լուսաբանելու համար: Արդ մեր կարծիքն է թէ Աւետարանի *ἄριστος ἐπιούσιος* ըստածը — աղպիսի՝ հասկըցողով — հոգեւոր է: Այսպիսի կարծիք մ'ընդունելու համար, հետեւեալ քննութիւնք զմեզ կը ստիպեն.

Ա. Աւետարանի բնագիրը հոգեւոր իմաստը կը հաստատէ: Մատթէի Աւետարանի մէջ կը տեսնենք թէ Փրկիչն մեր յետ աշակերտաց ուսուցանելու տէրունական աղօթից ձևը, կը մեկնէ զայն, և այս մեկնութիւնը նոյն գլխոյն մնացած տուններուն մէջ է, յորս կը գտնենք հետեւեալ բացատրութիւնները:

(Մտթ. Զ. 25). «Վասն այդորիկ ասեմ ձեզ. մի՛ հոգացք վասն ոգաց ձերոց՝ զի եւ ոտիցէք կամ զիւն լուպիցէք, և մի՛ վասն մարմնոց ձերոց՝ քե զիւն ազակիցիք: (31-34). Մի՛ ոչաւանտես հոգացէք և ասիցէք. զի եւ կերիցաք կամ զիւն արքայոք կամ զիւն զգեցաք. զի զայդ ամենայն անբանոյք խլեղիւն. քանզի զիտե հայրն ձեր երկնաւոր՝ քե պիտոյ է ձեզ այդ ամենայն: Խնդրեցք նախ զարքայոք րիւն Աստուծոյ և զարդարուրիւն նորա, և այդ ամենայն յանցի ձեզ: Մի՛ ոչաւանտես հոգացէք վասն վաղորդի՝ զի վաղորդ վասն իւր հոգացի. շատ է ատարել յար իւր»:

Ուստի, եթէ չենք սխալիր, նոյն ինքն աղօթից հեղինակէն եղած բացատրութիւնը կը հաստատէ, թէ այնու պէտք ենք խընդրել ի Հօրէ, շնորհք, արդարութիւն, ու

1. Անուղղակի՝ նիւթական իմաստով ևս կը հասկըցուի հացը, որովհետեւ Յիսուս ըստ թէ հոգեւոր հացը խնդրելով, նիւթական ալ միասին պիտի ընդունինք (խեղրեցիք նախ զարքայոք րիւն Աստուծոյ ևն): Որով ի

գործնականին եթէ այս և եթէ միւս հացը կը բովանդակէ խնդրուածը, ինչպէս որ առ հասարակ հասկըցուած է: Այսպէս մենք բնագրին զուտ մեկնութեան վրայ կը խօսենք:

ընդմով մեր հոգին կ'ապրի. առանց ամենևին անհանգիստ ըլլալու նիւթական կերակրոյ համար, որ պիտոյ է մեր մարմնոյ ։

Բ. Եթէ Հայր մերի «Զնայ մեր» յիւթական իմաստով ըլլար, եթէ հայցուածոց մէջ որ ի Հայր մերի կը գտնուին, միայն սա պիտի ըլլար նիւթական առարկայ մ'ունեցող, վասն զի միւս ամէնը հոգեւոր են։ Արդ, եթէ խօսքը նիւթական իրի մը վրայ ըլլար, հաւանական էր որ, զեթ նոյն խնդրուածքը, հայցուածոց երկրորդ խմբին ամենէն վերջը դրուէր, և ոչ ճիշտ ամենէն սկիզբը. երկրորդ խմբին՝ որ ուղղակի հոգեւոր բարին նպատակ ունի, ինչպէս որ առաջինն ալ Աստուծոյ փառքը։ Արդ այս հայր հոգեւորապէս մեկնելով, մտաւորական կարգը աւելի ճիշտ կը թուի։

Գ. Դարձեալ, *ἐπιούσιος* բառն, եթէ՝ «ի վեր քան զգոյացութիւն» և եթէ «վաղուան» թարգմանուի, սակայն միշտ հոգեւոր իմաստով հարկ է առնուլ։ Սոյն հետեանքը ինքն յինքեան պարզ է, և նոյն իսկ անժխտելի, ինչպէս որ պիտի տեսնենք։

*
**

Թէ՛ նազովբեցի, Ղփտի և Արար Հայր մերին «վաղուան հացը» հոգեւոր իմաստով է, հակառակ նշանակութեան անտեղի ըլլալն ցուցնելը, կը բաւէ։ Երբեք, ինչպէս կարելի է լրջօրէն խնդրել յԱստուծոյ այսորոսան համար, վաղուան նիւթական հացը։ Բացի այս անտեղութենէն, բաւ է դարձեալ յիշել Երուսի տէրունական աղօթքէն վերջ, անոր տուած մեկնութիւնը։

Ընդհակառակն, ոչ միայն իմաստով և ողջմտութեամբ կը համաձայնին, այլ և գեղեցիկ և վսեմ նշանակութիւն մը կ'առնուն խորհրդական մեկնութեան ձեռքով։

Մեր Աստուծոյ, հիմակուան անցուցած մեր երկրաւոր կեանքն է։ Թաւրտենական վաղուան՝ երանեալ արքայութեան մէջ, գերբնական կերակրող մը, աստուածային հաց մը պիտի սնուցանէ զմեզ և պիտի երջանկացնէ։ Արդ, այդ շնորհաց մէկ մասն է, կամ լաւ ևս, այդ հացին մի կտորն է, զոր Աստուծան համար կը խընդրեն յԱստուծոյ, որպէս զի զօրացած, հասնինք վաղուան յաւիտենական և անփոփոխ վայելմանց։ Որով Ղփտի բնութեցուածը հետեւալ կերպով կը մեկնուի. — Տուր մեզ երկրաւոր Աստուծան մէջ, շնորհքդ. որով զօրացած, իբր երկնային հացէ, հասնի մեր հոգին, անով սնանելու յաւիտենից վաղուան մէջ։

*
**

Եզիպտական Եկեղեցին «վաղուան հաց» ընթերցուածը ընդունելով, անաւարակոյս խորհրդական ու այլաբանական իմաստով առած է, որն որ մեծապէս յարմար էր իւր զաղափարին, որ Աղեքսանդրեան Դրպրոցին փայլունութեան մէջ երևան եկաւ։

Կղեմէսը և Որոգինէսը թէ ապահովապէս իբր այլաբանութիւն առած են զայն, ով որ քիչ մը զաղափար ունի, նոյն իսկ չափազանց խորհրդաւոր և այլաբանական բնադրուածով իրենց մեկնութեան, անժրիտելի պիտի գտնէ ըսածնիս։ Նոյն իսկ նախանիկէական շրջանէն վերջ, երբ բիւզանդականն կը յաջորդէ որ ընդհանրապէս թանձրացեալ և դպրոցական ոճ ունի, հացի խորհրդական մեկնութիւնը պաշտպանուած կը գտնենք Աղեքսանդրոյ մեծ հայրապետէն, Աթանասէ։

Հիմայ առիթն է օգտակար բաղադատութիւն մ'ընելու ասորի և եզիպտացի հանճարոյն մէջ, մին համեմատութեամբ լուսաւորուած Անտիոքայ դպրոցէն՝ դրական ձկտուններով, և միւսն Աղեքսանդրոյ հոգեբանական յատկանշանով։ Տեսանք թէ՛

• 1. Եւսեբիոսի վարաց արքի պատմիչ մը, խօսելով անոր գրուածոց վրայ կ'ըսէ. «Նշանաւոր են դարձեալ իւր փառաստուգիւն Անտարանականը. Մեկնութիւն Սաղմոսացը իրենց նրբութեամբ. և աշակերտ ըլլալով Որոս

գենայ՝ խորհրդական և այլաբանական իմաստ (որ Աղեքսանդրոյ դպրոցին յատուկ է) կը սիրէ բան թէ քառականը (որ Անտիոքայ դպրոցին յատկանշին է)» Eusèbe de Césarée, par l'Abbé Victor Hély.

ասորի Հայր մերը կ'ըսէր « Զհաց մերոյ կարօտութեան » այսինքն է, որուն կը կարօտեմք, և այս հաստատական բացատրութեամբ կը համարենք թէ նիւթականը կ'ուզէր նշանակել: Ընդհակառակն եզրակականն ու թէ միայն խորհրդականն իմաստը կ'ընդունի, այլ և ի նոյն կը զօղէ հակադրութեամբ « այսօր » հակառակ « վաղուան », այսու ոչ թէ 24 ժամուան օրն իմանալով, այլ վաղանցուկ կեանքը:

Դարձեալ հարկ է ըսել թէ ասորի և աղեքսանդրեան իրարու հակառակ ձևաւորումներու մէջ, Պաղեստին՝ այսպիսի ինդրոյ քը մէջ աւելի երկրորդէն ազդեցութիւն կրած է քան թէ առաջինէն, յայտնի է որ Երուսաղեմայ Եկեղեցին ստէպ լուսաւորուեցաւ ոչ շատ հեռի գտնուող Աղեքսանդրիոյ լուսով, որ իւր երեւելի աշակերտներէն շատերը զրկեց պայծառացնելու համար Ս. Թակոբայ Եկեղեցին: Ուստի ինչպէս որ նազովրեցի ընթերցուածը նման էր Ղփտիին, այսպէս ալ մեծահռչակ սուրբ Հայրն՝ երուսաղեմացին Կիրեղ նոյն տղին խորհրդական իմաստ կու տայ մեկնելով զհացն իբր նշանակ աստուածային շնորհաց և Սուրբ Հաղորդութեան:

Ինչ որ ալ ըլլայ, ուշադրութեան արժանի է Հայր մերի Ղփտի ընթերցուածը, որուն միայն համաձայն կը գտնուի արաբերէն թարգմանութիւնը, և զերթէ վերջին արձագանգ է քրիստոնէութեան առաջին դարուց մէջ կատարուած մեկնութեան մը, որուն — ինչ ալ որ ըլլայ ուսումնական արժէքը — չի պակսիր գէթ, եթէ՛ մտաւորական և եթէ՛ բարոյական, ազնուական գեղեցկութիւն մը:

* *

Հայ եկեղեցւոյ Հայրերն ալ, « Զհաց մեր հանապազօրոյ » թէ նիւթական և թէ խորհրդական նշանակութիւն տուած ու բացատրած են երկու դպրոցներուն ալ հետեւած ըլլալով. յիշենք իրարմէ ժամանակաւ հեռու բայց մեր սրտերուն ամենէն մօտ քանի մը մատենագիրներ: Եղիշէ « Ի Հայր մերն » ճառին մէջ՝ հետեւեալ կերպով կը խօսի.

« Զերկրաբոյս հացս Աստուած առանց աղաչելոյ ամենեցուն շնորհէ առ հասարակ: Եւ ո՞րպէս մարթի աւելի, սա և հանապազօրոյ իսկ չէ... « Ես եմ, ասէ, կենդանի հացն » որ ի՞նչալ յերկնից: Զայս հացս ուսուցանէ յաղօթման խնդրել յԱստուծոյ հանապազօրոյ... Զայս ուսուցանէր Տէրն մեր յաղօթման աղաչել առ ինքն՝ զհաց մեր օր բառ օրէ տուր մեզ, ոչ յերկրէ, այլ ի Տեառնէ. յայտ է թէ և ոչ յերկնից, այլ զՏէրն ամենեցուն »:

Խոսքով Անձեացի նիւթական իմաստով կ'առնու, բացատրելով ի Մեկնութեան Պատարագը՝. « Զհաց մեր հանապազօրոյ ». զհարկաւոր պէտս մարմնոյ օր ըստ օրէ պարգեւս մեզ: Լամբրոնացի այլաբանական դպրոցին կտրիճ աշակերտ մ'է երբ երկարօրէն կը քննէ ի Մեկնութեան Պատարագը՝. « Զհաց մեր հանապազօրոյ տուր մեզ այսօր »: Ո՞վ մարդ, եթէ որպէս ի վերայ հրեշտակացն խնդրեցեր զկաման քեզ լինել յԱստուծոյ, անուն հացի վաղվաղակի ընդէ՞ր սմին յարմարես... Ես, ասէ, զիմ կարգ աղօթիցս ամբողջ պահեմ. քանզի հաց ոչ զղիւրածախելին ինչորեմ, այլ ըզհանապազօրոյն. զկաման վասն այնորիկ խնդրեցի ունել որպէս ի վերայ երկնաւորացն, զի և զերկնաւորաց հաց ի նմանէ առից յայտ օր կենցաղոյս... Եւ հացն զի՞նչ է, բայց եթէ գիտութիւն և սէր նորին՝ որով փափագ հոգւոյս կերակրի... »

Գեղեցիկ մեկնութիւններ, բայց ինչպիսի կը տեսնենք Ղփտի Եկեղեցւոյն « Վաղուան հաց » ին վրայ տեղեկութիւն մը շունին մեզի տալիք:

Հ. Գ. ՉԻՔՅԱՆ

1. Վեներիկ. Տգ. 1859, էջ 204.
2. Անդ. Տգ. 1869, էջ 54.
3. Անդ. Տգ. 1847, էջ 458-459.